

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, Temmuz/July 2021, ss. 261-268.

Geliş Tarihi–Received Date: 13.03.2021 Kabul Tarihi–Accepted Date: 16.04.2021

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TİMURLULAR VE AK-KOYUNLU, KARA-KOYUNLU TÜRKMENLERİNDE KENGES MECLİSİ

KAZIM PAYDAŞ*

ÖZ

Türk devlet geleneğinde kengeş veya kurultay olarak bilinen bir meşveret meclisi bulunmaktadır. Bu meclisin ilk yapısı da Asya Hun Devleti'nde görülmektedir. Eski Türk devletlerinde mevcut olan kengeş meclisi Timurlu, Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu devlet yapısında da bulunmaktaydı. Kengeş, danışma ya da müzâkere etme anlamlarına gelir. Timurlular, Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlularda hükümdar, hükümdarın kardeşleri, oğulları, hanımları, aşiret reisleri ve askerî komutanlar, devlet ile ilgili meseleleri ele almak için kengeş meclisleri düzenlerlerdi. Özellikle Timurlular döneminde kengeş meclisi ziyadesiyle ehemmiyet arz etmekteydi. Emir Timur her ne kadar katî emirlerle hâkimiyetini sürdürmüşse de kengeş düzenlemeyi ihmal etmemişti. Emir Timur devletini tesis ederken istişaresiz iş yapmanın önemine sürekli olarak vurgu yapmaktaydı. Timurlular döneminde düzenlenen kengeş meclisleri eski Türkler döneminde düzenlenen istişare meclislerinin devamı niteliğindedir. Emir Timur'un ölümünden sonra da Timurlu Devleti'nde kengeş meclisi düzenleme geleneği devam etti. Ak-Koyunlu Türkmenlerinde de uygulanan kengeş düzenleme geleneği, onlara Timurlulardan tevarüs etmişti. Aynı şekilde Kara-Koyunlu Devleti'nde de kengeş meclisleri düzenlenirdi. Kengeş meclisi Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmenleri döneminde de genel olarak devletin önemli meselelerini görüşmek için toplanmaktaydı. Ayrıca Mirzalar da bağımsız olarak hâkim olduğu bölgelere kendilerinden sonra başa geçmesini istediği kişiyi belirlemek için kengeş meclisi düzenlerlerdi. Bunun yanı sıra kengeş meclisi savaş esnasında da toplanmaktaydı. Hükümdarın bazı durumlarda meclisin kararının dışında kendi fikrini uyguladığı da olmaktadır.

Kengeş meclisi çoğunlukla devletin önemli meselelerini görüşmek için toplanıyordu. Kengeş meclisi hükümdar başkanlığında toplandığı zaman, hükümdar meclisin kararı üzerinde büyük etkiye sahip oluyordu. Kengeş meclisleri hükümdarın katılımı dışında toplanmış ise o anda en yetkili şehzade yoksa önemli bir konumda olan emirin yönetiminde toplanıp karar alabilirdi. Savaş kararı, genellikle kengeş meclisinde verilmekteydi. Ancak meclisin çoğunluk kararına rağmen son sözü hükümdar söylerdi. Bu açıdan kengeş meclisinde alınan kararların hükümdar üzerinde bağlayıcı etkisi bulunmamaktaydı. Ayrıca, kengeş meclisine bazen ve gerektiğinde hatunların da başkanlık etmeleri eski Türk devletlerinde kadına verilen önemi göstermesi açısından mühimdir. Bu çalışmada kengeş meclisinin kökeni irdelendikten sonra Timurlular özellikle de Emir Timur Dönemi'nde kengeş meclisinin işleyişi ve önemine vurgu yapılmaya çalışılmıştır. Ardından da Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmenlerinde kengeş meclisinin işleyişi ve önemi üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Timurlu, Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu, Kengeş, Meclis.

THE KENGESH ASSEMBLY IN TIMURIDS AND AQ-QOYUNLU, QARA-QOYUNLU TURKMENS

ABSTRACT

In the Turkish state tradition, there is a consultation council known as kengeş or congress. The first structure of this assembly is also seen in the Asian Hun State. The kengesh council, which was present in the old Turkish states, was also in the Timurid, Qara-Qoyunlu and Aq-Qoyunlu state structure. Kengesh means to consult or negotiate. In Timurids, The Qara-Qoyunlu, and The Aq-Qoyunlu, the ruler, the ruler's brothers, sons, wives, tribal chiefs and military commanders held kengesh assemblies to deal with state related issues. Especially during the Timurid period, the kengesh council was of great importance. Although Emir Timur maintained his dominance with strict orders, he did not neglect to organize the kengesh. While establishing the Emir Timur state, he constantly emphasized the importance of not doing business without consultation. The kengesh assemblies held during the Timurid period were a continuation of the consultation assemblies held in

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, E-Posta: kpaydas@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9683-9016

TİMURLULAR VE AK-KOYUNLU, KARA-KOYUNLU TÜRKMENLERİNDE KENGES MECLİSİ

the old Turks period. After Emir Timur's death, the tradition of holding kengesh councils continued in the Timurid State. The tradition of kengesh arrangement, which was also practiced among the Aq-Qoyunlu Turkmen, inherited them from the Timurids. Likewise, kengesh assemblies were held in the Qara-Qoyunlu State. In addition, the Mirzas also held kengesh councils to determine the person they wanted to succeed them in the regions they ruled independently. In addition, the kengesh council was also convened during the war. In some cases, the monarch also applied his own opinion outside of the council's decision.

Kengesh council would often meet to discuss important matters of the state. When the kengesh council met under the chairmanship of the monarch, the monarch would have a great influence on the decision of the council. When kengesh assemblies met without the participation of the monarch, if the most authoritative prince was not present, they could meet and make decisions under the leadership of the eminent emir. The war decision was usually made in the kengesh council. However, despite the majority decision of the assembly, the monarch had the last word. In this respect, the decisions taken in the kengesh council did not have a binding effect on the monarch. In addition, it is important that women preside over the kengesh council sometimes and when necessary, in terms of showing the importance given to women in the old Turkish states. In this study, after examining the origin of the kengesh council, it has been tried to emphasize the functioning and importance of the kengesh council in the Timurids, especially in the Emir Timur Period. Then, the functioning and importance of the kengesh council in Aq-Qoyunlu and Qara-Qoyunlu Turkmens is emphasized.

Keywords: Timurid, Aq-Qoyunlu, Qara-Qoyunlu, Kengesh, Parliament.

GİRİŞ

Türk kağanları, devlete ait işlerde kararları tek başlarına almazlardı. Eski Türk devletlerinde siyasî, askerî, ekonomik, sosyal ve kültürel konulardaki meselelerin görüşüldüğü, tartışıldığı ve karara bağlandığı meclisler vardı. Bu meclislere “toy”, “kengesh”, “ternek” ve “kurultay” gibi adlar verilmekteydi. Başta hatun ve şad olmak üzere “yabgu, tigin, il-teber, erkin, kül-çor, apa, tudun, tarkan” gibi askeri ve idari yüksek görevliler, devlet meclisinin tabii üyeleri idi. Bu duruma göre, devlet meclisindeki üyelerin bir kısmı hanedan bir kısmı da hanedan dışından seçilmekteydi.¹ Diğer Türk devletlerinde de benzer meclisler vardı. Atilla döneminde, 448 yılında, Bizans elçi heyetine dâhil olarak Hun başkentine giden tarihçi Priskos, Bizans tekliflerini müzakere eden bir Hun “Seçkinler Meclisi”nden bahsetmektedir.² Yine Peçenekler’in “komenton” olarak adlandırdıkları istişare meclisleri bulunmaktaydı.³

Eski Türk devletlerinde mevcut olan kengesh, danışma ya da müzakere etme anlamlarına gelir.⁴ Timurlu, Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu dönemlerinde kengesh⁵ veya meşveret⁶ olarak geçen bu ıstılah, Dîvânu Lugâti't-Türk'te “danışmak, istişare ve işlerde tedbir” anlamına gelmektedir.⁷ Esasen kengesh meclisinin aslı olan ilk meclis diyebileceğimiz toplantılar Asya Hun devletinde Mao-tun zamanına (209-174) kadar geriye gitmektedir. Bu dönemde Hunlar senede üç defa (birinci ve beşinci aylar ile sonbahar) toplanırlardı. Hunlar bu toplantıda dinî ayinî ve törenini icra ettikleri gibi ahalinin ve hayvan sürülerinin sayısını kontrol edip kabileleri toplayıp devlet işlerini danışmaktaydılar. Asya Hunları, bu toplantılarında stratejik meseleler, hanedan arasındaki dışişleri konuları, Han'dan gelen elçilerine yapılacak muameleler gibi mühim devlet işlerini müzakere etmek amacıyla olağanüstü toplantılar şeklinde düzenlemişlerdir. Kengesh meclisinin ilk şekli diyebileceğimiz bu toplantıya sol ve sağ'da bulunan başbuğlar katılmak zorundaydılar ve buna iştirak etmedikleri takdirde ikiyüzlü ve isyankâr olarak kabul edilirdiler. Bunlardan başka Hunların hâkimiyeti altına girmiş kabile ve devletlerin başbuğu veya kralı da buna iştirak etmekteydiler.⁸ Diyebiliriz ki bu mecliste bütün ülke meseleleri üzerinde genel müzakereler açılarak, bu meseleler görüşülüp kararlara bağlanırdı.⁹

1. Timurlularda Kengesh Meclisi

Timur, devlet işlerinde üç şeyi ihmal etmemeyi kendisine şiar edinmiştir. Birincisi istişare, ikincisi sabır, üçüncüsü ise sağlam iş yapma. Çünkü istişaresiz giden saltanat yolu yanlış, sonu pişmanlık olur diye

¹ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınları, Ankara 2003, s. 78.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986, s. 248.

³ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s. 136.

⁴ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, s. 103; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari, Askerî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 77.

⁵ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, Neşr. Necati Lugal- Faruk Sümer, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 179, 180, 183, 272; Terc. *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 121.122,123,178.

⁶ Şerefüddin Ali Yezdi, *Zafername*, C. I tas. Muhammed Abbasi, Çap-ı Rengin, Tahran, 1336/1957, s. 266, 268, 286; C. II, s. 1136, 1167; Tihranî, *age*, C. I, s. 56, 104, 124, 126; Terc, s. 48,76,89,90.

⁷ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, TDK Yayınları, 3. bs. Ankara 2018, s. 703.

⁸ Masao Mori, "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 1978, s. 220.

⁹ Kafesoğlu, *age*, s. 246.

düşünmüştür. Bu sebeple saltanat işlerini yürütürken hiçbir şey istişaresiz yapılmamalı ki, pişmanlık duyulmasın diye öğütlemiştir.¹⁰ İstişarenin yani kengeşin bu öneminden dolayı Emir Timur birçok konuda kengeş yapmıştır. Nitekim Emir Timur devletinin kuruluşundan önce,¹¹ saltanatını oluşturma yolunda yaptığı kengeş¹² ve saltanatının ilk devirlerinde ve daha sonraki faaliyetlerinden önce yaptığı kengeşler ile bu konuya verdiği önemi göstermiştir.¹³

Timur her ne kadar katî emirlerle hâkimiyetini sürdürmüşse de bu dönemde de kengeş (meşveret) yaptığı görülmektedir. Örneğin o emirleri ile Nehşeb'in alınması konusunda bir meşveret yapmıştır. Ancak bu mecliste daha çok o Nehşeb şehri ve kalesinin nasıl alınacağı konusunda bilgi vermiştir ki bu mecliste daha çok Timur görüşlerini belirtmiş ve biraz müzakere yapıldıktan sonra da şehre saldırma kararı alınmıştır.¹⁴ Timur bazen bir kişi ile de meşveret etmekteydi. Nitekim o Şiraz'a yöneleceği sırada Şiraz'da es-Seyid Muhammed adındaki bir zat ile Horasan konusunda meşverette bulunarak müzakere etmiştir.¹⁵ Emir Timur düşmanlarına karşı harekete geçtiğinde kengeş meclisi tertip etmiştir. Bu anlamda o, Karşı Kalesi'ni almak için harekete geçtiğinde yaptığı ilk iş bir kengeş yapmak olmuştur. Bu kengeşte Timur'un bazı emirleri kaleyi kuşatıp savaşa ele geçirmeyi önermişlerdir. Ancak Emir Timur bunun tehlikelerinin çok olduğunu görerek başka bir tedbir yoluna gitmeye karar vermiştir. Buna göre Emir Timur, Horasan tarafına gidiyormuş gibi görünüp Karşı Kalesi muhafızlarını uyutup sonra askeri ile geri dönüp gece aniden kaleye hücum edip ele geçirmeyi düşünmüş ve meclisteki emirlerin görüşlerinin dışında kendi düşüncesini uygulamaya sokmuştur.¹⁶ Öyle anlaşılıyor ki Emir Timur çıktığı seferlerinin hemen hemen hepsinde kengeş meclisi düzenlemiştir. Nitekim o Gilan, Cürcan, Mazenderan gibi yerlerin hâkimi Muzafferilerin ahaliye zulmetmeleri, halkın kendi hükümetlerinin cebir ve zulmünden şikâyetleri Emir Timur'a yapınca onların üzerine yürümek için kengeş yapmıştır. Askerî komutanların savaşa hazırlıklı gitmeyi tavsiye etmişler ancak Emir Timur bunu uygun görmemiştir. Çünkü bu derebeyler Emir Timur'un kendileri üzerine geleceği haberini duyunca hepsi birleşerek kendisine karşı koyarlarsa o zaman işinin zor olacağını, bu sebeple bunları birer birer kendisine boyun eğdirmeye karar vermiştir.¹⁷

Asya Hun Devleti döneminde nasıl ki başbuğlar kurultaya katılmak zorunda idiler ve katılmadıkları zaman ikiyüzlü ve isyankâr olarak kabul edilmekteydiler ise,¹⁸ Timurlular döneminde de bu uygulama aynı şekilde devam etmekteydi. Nitekim Emir Timur ulus emirlerini kurultaya davet ettiğinde, emirlerden Zinde Haşm ve Musa gelmedikleri gibi, bununla da yetinmeyerek, Emir Hüseyin'e dostluk göstermeyen ve Timur'un zaferini tebrik etmek üzere yola çıkan iki Arlat emirini de yakalayıp öldürmüşlerdir. Timur'un kendisi böyle bir hakareti sineye çekmemiş ve hemen bir ordu hazırlayarak Şaburgan üstüne yürümüştür. Bunun sonucunda Zinde Haşm teslim olduğu gibi, Emir Musa'yı da teslim ederek, küçük kardeşini de rehin bırakmıştır. Ancak Emir Timur henüz bu dönemde yeterince güçlü bir durumda olmadığı için Musa ve Zinde Haşm gibi son derece güçlü iki emire sert muamele etmeyi göze alamadığı için her ikisini de affederek itibarlarını geri vermiştir.¹⁹ Yine benzer bir şekilde Emir Timur 782/1380-1381 yılında oğlu Miranşah'ı Horasan valisi olarak atayıp, bu havalıyı hâkimiyeti altına almanın planlarını yapmaya başlamıştır. Bu amaçla da Horasan önderlerini kurultaya davet etmiştir fakat Herat hâkimi Melik Gıyaseddin Kert davete icabet etmediği için, bir sonraki baharda onun üzerine yürüyerek Herat'ı kuşatmış ve 783/1381-1382 yılında büyük bir güçlkle karşılaşmadan da şehri ele geçirmiştir.²⁰

Emir Timur yapacağı önemli işler için öncelikle emirleri ve yakınlarının görüşlerine başvurmuştur. Bu cümleden o, Hindistan'a sefer yapıp yapmama konusunda karar almak için ilk olarak emirleri ve oğulları ile bir kengeş yapmıştır. Bu meclise katılanlar ise düşüncelerini açıkça ve çekinmeden ifade etmişlerdir. Buna göre Emirzade Pîr Muhammed Cihângir, eğer Hindistan'ı fethederlerse, oranın altınıyla tüm dünyayı alacaklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Emirzade Muhammed Sultan da fikrini beyan ederek, Hindistan'ın fethedilebileceğini, ancak oraya girmenin önünde, pek çok engellerin olduğunu bunlarında ilk olarak nehirler, ikincisi sığ ormanlar, üçüncüsü mükemmel silahlanmış sipahiler, dördüncüsünü de canavar olarak telakki ettiği harp fillerinin çok olduğunu söyleyerek bu engellere karşı alınacak önlemlerin düşünülmesine sebep olacak fikrini beyan etmiştir. Bu konuşma üzerine Sultan Hüseyin, eğer Hindistan'ı ele geçirebilirlerse, arzın yedi ikliminden dört iklimine hükümran olacaklarını ifade etmiştir.²¹ Bundan sonra Emirzade Şahrüh kalkarak

¹⁰ *Tüzükat-ı Timur*, haz. Kutluhan Şakirov-Adnan Aslan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s. 1.

¹¹ *Tüzükat-ı Timur*, s. 6.

¹² *Tüzükat-ı Timur*, s. 9.

¹³ *Tüzükat-ı Timur*, s. 10.

¹⁴ İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 42-43.

¹⁵ İbn Arabşah, *age*, s. 66-68.

¹⁶ *Tüzükat-ı Timur*, s. 26.

¹⁷ *Tüzükat-ı Timur*, s. 34.

¹⁸ Mori, *agm*, s. 82.

¹⁹ Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 73-74; Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk*, çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 84.

²⁰ Manz, *age*, s. 98.

²¹ *Tüzükat-ı Timur*, s. 38.

TİMURLULAR VE AK-KOYUNLU, KARA-KOYUNLU TÜRKMENLERİNDE KENGES MECLİSİ

kendisinin Türk kanunnamesinde okuduğuna göre, dünyada beş büyük hükümdarın olduğunu ve bunlara saygıdan ötürü, adlarıyla değil unvanlarıyla zikredildiğini Hint hükümdarını Ray, Rum hükümdarını Kayser, Hitay, Çin-i Maçin Han'ını Fağfur, Türkistan hükümdarını Hakan, İran-Turan Padişahına Şahinşah denildiğini belirtir. Ardından da evvelden beri Şahinşah'ın hükmünün Hindistan'da sürmüş olduğunu ve İran-Turan iklimlerinin ise kendilerinin elinde olduğunu, durumun böyle olmasının da Hindistan'ı da ele geçirip, kendilerine tabi kılmaları gerektiğini belirtmiştir. Emirzade Şahrüh'un bu düşüncesinden sonra asker başı olan emirler, eğer Hindistan'ı alıp oraya yerleşirlerse nesillerinin yok olacağını, sonradan olan çocuklarının ise asıllarından ayrılarak, dillerinin de Hintçe olup gideceğini belirterek bu sefere karşı çıkmışlardır. Emirlerin bu mecliste düşüncelerini bu şekilde ifade etmeleri Timurlularda yapılacak bir sefer hakkında kengeşte bulunanların düşüncelerini açıkça belirtmelerinin yanında onların ileride olabilecekleri hakkında da fikirlerini beyan etmeleri mecliste meselelerin kapsamlı bir şekilde ele alındığını bize göstermektedir. Ancak mecliste herkesin fikrini söylemesi konusunda gösterilen hoşgörünün karar alınmasında pek gösterilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Emir Timur Hindistan'ı ele geçirmeye kesin karar verdiğinden dolayı niyetinden geri dönmeyi istememiştir. Ayrıca Emir Timur kendisi ile muhasebe ederek Hindistan seferine razı olmayan emirleri mevkillerinden azlederek yerlerine koldaşlarını tayin etmeyi düşünmüştür. Ancak Emir Timur daha sonra onları kendisi yetiştirdiği için bertaraf etmek istememiştir. Bu sebeple itirazlarına rağmen onlara yumuşak davranmıştır. Bu hususta onlar her ne kadar Emir Timur'un canını sıkmışlarsa da sonunda fikirlerini değiştirerek Emir Timur'un gönlünü rahatlatmışlardır. Bu meselenin bu şekilde sonuca bağlanması bize meclis üzerinde hükümdarın nihaî kararının nasıl gerçekleştiği konusunda da önemli bir fikir vermektedir.²²

Emir Timur, Yıldırım Bayezid ile yapacağı mücadele konusunda da emirleri ile kengeş yapmış ve bu mecliste de emirlerinin görüşünü almış neticede emirler savaş açmayı önermişlerdir.²³ Bu durum Emir Timur'un yapacağı seferlerden önce genellikle bir kengeş meclisi tertip ettiğini göstermektedir. Nitekim Emir Timur saltanat kurma, devlet tutma işlerini belli tüzüklere bağladığını belirtmektedir.²⁴ Bunlardan ve en önemlilerinden biri olarak da bütün işlerini kengeşe bağladığını belirterek bu sayede birçok orduları kırıp, memleketleri kendine bağımlı kıldığını belirtmektedir.²⁵

Timur'un bu konudaki hassasiyeti kendisinden sonrada evlatları ve emirleri tarafından sürdürülmüştür. Nitekim Timur'un vefat etmesi üzerine Timur'un cesedi mirzalar ve emirleri tarafından Otrar'dan alınarak Semerkand'a doğru yola çıkılmıştır. Ardından da hemen o gece Hocend Suyu'nu buzlar üzerinden geçip konakladıktan sonra ertesi gün bir kengeşte bulunarak herkesin fikrini almayı uygun gören beyler, çok büyük bir ordunun toplandığını ifade ile Moğollar üzerine gidilmesine karar vermişlerdir.²⁶ Yine o sırada Timur ile birlikte sefere katılmış olan İbrahim Sultan, Taşkent'te bulunan Emirzade Halil Sultan ve diğer beyleri de alıp, hazır bulunan mirzalar içinde yaş itibarıyla en büyük olan Halil Sultan'ı hükümete tayin ile sefere devam edilerek, buraların tahribi üzerine Semerkand'a dönülüp, hatunlar, emirzadeler ve beylerin de iştirak ettiği bir kurultay toplanarak Timur'un vasiyetinin yerine getirilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir. Bütün bunlar da bize Timur'un vefatından sonrada kengeş meclisinin varlığının önemli bir şekilde devam ettirildiğini göstermektedir.²⁷

2. Ak-Koyunlularda Kengeş Meclisi

Ak-Koyunlu Türkmenlerinde hükümdar, hükümdarın kardeşleri, oğulları, hanımları, aşiret reisleri ve askerî komutanlar, devlet ile ilgili meseleleri ele almak için kengeş meclisleri düzenlerlerdi.²⁸ Esasen Ak-Koyunlular Timurlular ile yakın ilişki içerisinde bulduklarından dolayı bu meclisin uygulanması konusunda onlardan etkilenmişlerdir. Bunun en açık göstergelerinden biri olarak Ak-Koyunluların Timurlular ile yapmış oldukları kengeş meclisini gösterebiliriz. Kara Yülük Osman Bey'in vefatından sonra yerine geçen oğlu Ali Bey hükümdarlığını güçlendirmek için Ak-Koyunlu Muhammed, Mahmud ve kendi oğlu Cihângir'den oluşan bir kengeş meclisini Tercan yakınlarında düzenledi. Bu mecliste alınan karar ile Kara Yülük Osman Bey'in Ali Bey'i veliaht olarak atamış olmasını kabul ederek onun hâkimiyetini onayladılar. Ancak bu meclise Ali Bey'in kardeşi Hamza Bey, Erzincan ve Kemah'a hükmeden Yakub Bey ve oğlu Cafer gibi güçlü olan Kara Yülük Osman Bey'in diğer çocukları katılmamışlardı. Bunların yanında Ak-Koyunlu aşiretleri de bu mecliste temsil edilmemişlerdi. Bu sebeple bu mecliste alınan karar fazla bir öneme sahip değildi. Bunun farkında olan Ali Bey de bu sıralarda Şahrüh'un oğlu Cuki'nin Timurlu kuvvetlerinin başında Kara-Koyunlu İskender Bey'i izlerken karargâh kurduğu Erzurum'a gitti. Burada Muhammed Cuki'nin gözetiminde Ali Bey, Şeyh Hasan, Yakub,

²² *Tüzükat-ı Timur*, s. 39.

²³ *Tüzükat-ı Timur*, s. 44.

²⁴ *Tüzükat-ı Timur*, s. 47.

²⁵ *Tüzükat-ı Timur*, s. 48.

²⁶ İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 33.

²⁷ Aka, *age*, s. 34.

²⁸ Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara, 2003, s. 173.

Cafer ve Pîr Ali hanesinden Nur Ali'nin katıldığı ikinci bir kengeş meclisi düzenlendi. Bu mecliste alınan kararlar belirsiz olmakla beraber, Muhammed Cuki, Kara Yülük Osman Bey'in Ali Bey'i veliaht olarak atamasını tanıyarak onu Diyarbekir valiliğine getirdi. Ayrıca Ali Bey'in ağabeyi Yakub Bey'e de Erzincan'ın yönetimi verildi. Muhammed Cuki burada Ak-Koyunlular ile yaptığı görüşme sonucunda Timurluların Ak-Koyunlular ile bağlarını daha da güçlendirmek için Kara Yülük Osman Bey'in kızı Hanım ile evlendi.²⁹ Bu kengeş meclisinin yapılış amacına bakıldığında bir önceki hükümdarın atamış olduğu veliahtın hükümdarlığının bütün ulusça tanınmasını sağlamak için yapıldığı görülmektedir. Bunun gibi Ak-Koyunlularda kengeş meclisi birçok önemli konu ve durumda toplanmaktaydı.

Bu duruma bağlı olarak kengeş meclisi savaş esnasında da toplanmaktaydı. Kara Yülük Osman Bey, Kara-Koyunlu İskender Mirza ile mücadele ederken, İskender Mirza'ya karşı nasıl bir yol takip edileceği konusunda kengeş meclisi tertip etmişti. Bu mecliste Osman Bey, oğlu Ali Bey, vezirler, emirler ve devlet ayanı hazır bulunmuştu. Yapılan müzakereler de ise Kara-Koyunlu İskender Mirza'ya engel olma, onunla çarpışıp savaşma konusunda karar çıkmış ve uygulanmıştı.³⁰ Ancak her zaman meclisin kararı uygulanmazdı. Nitekim hükümdarın bazı durumlarda meclisin kararının dışında kendi fikrini uyguladığı da olmaktadır. Kara Yülük Osman Bey'den sonra Ak-Koyunlu hükümdarı olan Ali Bey, kardeşleri ve devlet ileri gelenleri ile meclisi toplayarak Kara-Koyunlu İskender Mirza'ya saldırma konusunu görüşmüştü. Bu kengeşte emirler saldırıya razı olmamışlar, fakat Ali Bey bu karara rağmen asker toplayarak harekete geçmişti.³¹ Bu karardan sonrada Ak-Koyunlu emirzadelerin hepsi kendi aralarında birleşerek silah temini ve Kara-Koyunlu İskender'e nasıl karşı konulacağı konusunda kengeş meclisinde bulundular. Bu mecliste Ali Bey, İskender'in Harput yolundan geleceğini bu nedenle bu yoldan gitmeyi buyurunca emirler onun yukarı yoldan geleceğini çünkü onun Saruçiçek denilen yerde konakladığını belirtip bu konuda Ali Bey'i uyarılmışlardır. Bu sebeple önce Erzincan hâkimi olan Ali Bey'in yeğeni Cafer Bey'in itaat dairesine alınması ve ardından da Kara-Koyunlu İskender Bey'in tarafına yönelmesi konusu üzerinde durularak bu konuda ittifak etmişlerdir.³²

Kengeş meclisi Ak-Koyunlularda da genel olarak devletin önemli meselelerini görüşmek için toplanmaktaydı. Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşâh Mirza, Kara Yülük Osman Bey'in oğlu Mahmud Bey yönetimindeki Erzincan'a saldırınca Ak-Koyunlular kengeş meclisi yaparak çözüm aramışlardı. Müzakereler sırasında Uzun Hasan Bey yabancıların kendilerine musallat olup galip gelmemeleri için kendilerinin Mahmud Bey'e yardım etmeleri gerektiğini söyleyerek görüşünü belirtmiş, ancak bu görüş kabul görmeyince Erzincan Ak-Koyunluların yönetiminden çıkmıştı.³³ Öyle anlaşılıyor ki, meclis hükümdar başkanlığında toplandığı zaman, hükümdar meclisin kararı üzerinde büyük etkiye sahip oluyordu.

Savaş kararı da genellikle kengeş meclisinde verilmekteydi. Meselâ, Kara-Koyunlular ile Ak-Koyunlular arasında Sultan Cihanşâh'ın yeğeni Elvend'in Ak-Koyunlulara sığınması sebebiyle anlaşmazlık çıkmış ve bunun sonucunda Sultan Cihanşâh Ak-Koyunluların üzerine otuz bin kişilik bir ordu göndermişti. Bunu öğrenen Cihângir Mirza emirleriyle bir kengeş meclisi düzenlemişti. Bu mecliste, Uzun Hasan Bey karşı koymak ve savaşmak gerektiğini belirtmiş, fakat bu görüş meclis tarafından kabul görmemişti.³⁴ Kengeş meclisi bazen sadece ordu ileri gelenlerinden oluşuyordu. Kara-Koyunlular Urfa Kalesi'ni kuşatınca, Uzun Hasan Bey Urfa önlere gelerek ordunun ileri gelenleri ile kengeş meclisi tertip etmişti. Mecliste görüş alış verişinde bulunulurken, Uzun Hasan Bey kaleden şehre girilmesi gerektiğini söylemiş, fakat mecliste bulunanların hiçbiri bu görüşü kabul etmemişti. Onlar düşmandan bin iki yüz kişinin şehirde olduğunu, kendilerinin ise üç yüz kişiden fazla olmadıklarını belirtmişlerdi. Ayrıca çok dar bir mahalde ve iyice tahkim edilmiş bir şehirde savaşmaya imkân olmadığını ve ölüm sıkıntısına düşeceklerini belirtmişlerdi. Ancak meclisin bu görüşüne rağmen Uzun Hasan Bey bu kararın aksini uygulamıştı.³⁵ Bu durum, meclisin çoğunluk kararına rağmen, kengeş meclisinin hükümdar başkanlığında toplanılması durumunda, mutlak anlamda bağlayıcı olmadığını bize göstermektedir.

Ak-Koyunlular düşman ile karşılaştıklarında savaşın yapıp yapılmaması konusunda da kengeş meclisi düzenlemekteydiler. Mecliste düşmanın durumunu kendi durumlarıyla karşılaştırarak karar vermekteydiler. Kara-Koyunlu Rüstem-i Tarhan'ın ordusu, Ak-Koyunlu ordusuna yeterince yaklaşmış üstün bir konum alınca Uzun Hasan Bey ordunun ileri gelenleri ile görüş alış verişinde bulunmak için kengeş meclisi düzenlemişti. Bu mecliste emirler işin doğrusu, bir şeyin peşinde olan ve bunun için sağlam bir yer tutanların onlar olduğunu ve üzerlerine gelmedikleri sürece kendilerinin yerlerinde kalmaları gerektiği ve gelmenin onların görevi, onları

²⁹ John E. Woods, *The Aqqoyunlu Clan, Confederation, Empire*, Mineapolis and Chicago, 1976, s.72; Türkçeye çev. Sibel Özbudun, *Akkoyunlular*, Milliyet Yayınları İstanbul 1993, s. 126; İlhan Erdem-Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Kitabevi Ankara 2007, s. 68-69.

³⁰ Tihranî, *age*, C. I, s. 111-112; Terc., s. 81-82.

³¹ Tihranî, *age*, C. I, s. 127; Terc., s. 91.

³² Tihranî, *age*, C. I, s. 126; Terc., 90.

³³ Tihranî, *age*, C. I, s. 178-179; Terc., s. 120-121.

³⁴ Tihranî, *age*, C. I, s. 180; Terc., s. 122.

³⁵ Tihranî, *age*, C. I, s. 183; Terc., s. 123-124.

TİMURLULAR VE AK-KOYUNLU, KARA-KOYUNLU TÜRKMENLERİNDE KENGES MECLİSİ

kovmanın da kendilerinin görevi olduğunu belirtmişlerdi. Fakat Uzun Hasan Bey meclisin bu kararını kabul etmemişti.³⁶

Ak-Koyunlularda kengeş meclisine bazen ve gerektiğinde hatunlar da başkanlık edebilmekteydiler. Yakub Bey, Sultan Halil'e karşı saltanat mücadelesine giriştiği zaman, valideleri Selçukşah Begüm, Sultan Halil'in tutumu ile ilgili olarak bir kengeş meclisi toplayarak başkanlık etmişti. Esasen Selçukşah Begüm, Sultan Halil'in kendisine boyun eğmediği ve kendisi ile iyi ilişkiler içerisinde girmediğini fark ettiği için bu konu üzerinde emirler ile bir kengeş meclisi düzenlemişti.³⁷

Benzer bir şekilde Sultan Halil öldürüldükten sonra dul hanımı Kadı Hasan'ın kardeşi Çelebi Hüseyin ile evlenmesi olayında görmekteyiz. Nitekim Selçukşah Begüm bu durumu öğrendiği zaman, hiddetlenmiş ve bu konuyu ele almak için Sultan Yakub Bey, Şahzâde Mesih Mirza, Yusuf Mirza ve Ali Mirza'yı çağırarak bir kengeş meclisi düzenlemişti. Selçukşah Begüm meclistekilere, bir raiyetin kendisinin eski gelini ile evlenemeyeceğini dolayısı ile ikisinin de öldürülmesi gerektiğini belirtmiş ve ardından mecliste de bu doğrultuda karar aldırarak, o gece onların öldürmesi için harekete geçilmesini sağlamıştı. Ancak bu durumu öğrenen Hüseyin Çelebi, Sultan Yakub üzerinde etkisi bulunan meşayihden Gülşeni'ye durumu anlatarak ondan yardım istemişti. Bu sayede ortaya çıkan müşkül durumdan kurtulmuşlardı. Böylece bu mecliste her ne kadar Sultanın validesi kendi isteği doğrultusunda karar aldırmışsa da uygulamada mutlak anlamda hükümdarın söz sahibi olduğu görülmüştür.³⁸

3. Kara-Koyunlularda Kengeş Meclisi

Kara-Koyunlu Devleti'nde de hükümdar savaş, barış veya olağanüstü bir durumla karşılaştığı zaman kengeş meclisini toplar ve meclise katılanların görüşlerini alır. Genel olarak Kara-Koyunlularda, Ak-Koyunlularda olduğu gibi kengeş meclisine hükümdar, hükümdarın kardeşleri, oğulları, hanımları, aşiret reisleri ve askerî komutanlar katılırdı.³⁹

Kara-Koyunlu Devleti'nde savaş kararı alınmadan önce hükümdar genellikle kengeş meclisi düzenlerdi.⁴⁰ Örneğin Kara Yusuf ile Ebu Bekir Mirza arasında 809/1406 yılında meydana gelen savaş öncesi Kara Yusuf kengeş meclisini toplamıştı. Bu mecliste emirlerin isteği ile Ebu Bekir ile savaşa kararı çıkmıştı.⁴¹ Aynı şekilde Kara Yusuf, 813/1410 yılında, Erzincan'a yönelince oğlu Şah Mehmed'i Azerbaycan'ı koruması için Ucan'da bıraktı. Kara Yusuf'un Azerbaycan'da yokluğundan istifade etmek isteyen Celâyirli Sultan Ahmed, Bağdad'dan Hemedan'a gelip oradan da Tebriz'e yöneldi. Şah Mehmed ise Celâyirli ordusuna karşı koyamayınca Hoy taraflarına kaçtı. Celâyirli ordusu Şah Mehmed'e yetişerek aralarında çetin bir savaş meydana geldi. Erzincan'da bulunan Kara Yusuf bu olayı duyunca devlet erkânını toplayarak savaş veya barış konusunda meşveret yaptı. Meşveret sonucunda Celâyirli ile savaşa kararı alındı. Bu kararın neticesi olarak Tebriz'de Celâyirli Sultan Ahmed ile Kara Yusuf arasında savaş meydana geldi.⁴² Kara Yusuf, Şahruh'un Herat'tan ayrılıp kendi üzerine gelmekte olduğunu öğrenince de beylerini toplayarak danışma meclisi yani kengeş meclisi düzenlendi. Bu mecliste Şahruh ile muhabere kararı çıktı.⁴³

Mirzalar da bağımsız olarak hâkim olduğu bölgelere kendilerinden sonra başa geçmesini istediği kişiyi belirlemek için kengeş meclisi toplamışlardır. Örneğin; Kara Yusuf'un oğlu İsfend Mirza, kardeşi Şah Mehmed'i 17 Zilhicce 837/25 Temmuz 1434 tarihinde bertaraf ettikten sonra, Bağdad'ın idaresini ele geçirmişti.⁴⁴ 848/1444 yılında Huveyze'de Muşa'sa⁴⁵ ile mücadelesinin ardından Bağdad'a döndü. Burada ağır bir hastalık geçiren İsfend; emirleri Şeyhi Bey, Emir-i Ahur Hasan, Mezid Çora ve Muhammed b. Şeyillah toplayarak ölümünden sonra Elvend'in emaretin başına geçirilmesi için istişarede bulundu. Fakat emirler İsfend'in

³⁶ Tihranî, *age*, C. II, s. 272; Terc., s. 178.

³⁷ Fazlullâh b. Rûzbihan Hunci-i İsfahani, *Tarih-i Alem Aray-ı Emini*, Persian text edited by John E. Woods, London 1992, s. 142; V. Minorsky, *Persia A.D 1478-1490 (An Abridged Translation of Fadhullâh b. Rûzbihan Khunji's Tarikh-i Alem-Ârâ-yı Amini)*, London 1957, s. 33.

³⁸ Muhyî-yi Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, Neşr. Tahsin Yazıcı, TTK Yayınları, Ankara 1982, s. 93.

³⁹ Kazım Paydaş, "Karakoyunlular", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*, ed. Muhammet Hanefî Palabıyık-Osman Çetin, C. 9, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 396.

⁴⁰ Ahmet Korkmaz, "Kara-Koyunlu Ordusunda İnsan Unsuru ve Görevliler", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/5, Ocak 2021, s. 66.

⁴¹ Mirhvand, *Tarih-i Ravzatü's Safo fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülâk ve'l-Hulefâ..* haz. Cemşid Kıyanfer, İntaşarat-ı Esatir, C. VI/II, Tahran 1385/2006, s. 5215; Mahmud b. Abdullah-ı Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, The National Library of Israel, Jerusalem, Israel Ms. Yah. Ar. 1132, vr. 48a-48b.

⁴² Mirhvand, *age*, C. VI/II: 5249; Rumlu, *age*, C. I s. 175-179; Terc. 80-83; Muhammed Yusuf Vale-i İsfahani Kazvîni, *Hold-i Berin (Tarih-i Timuriyân ve Türkmânân)*, haz. Mir Haşim Muhaddis, Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1379/2000, s. 693-694.

⁴³ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 108.

⁴⁴ Yahyâ-yi Kazvîni, *Lübbü't-Tevârih*, Yay. Seyyid Cemâleddin-i Tahrani, Müessesesi-i Haver, Tahran, 1314/1935. s. 250; Abbas el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyn el-Hükümetü'l-Türkmâniyye*, C. III, Dâru'l-Arabiyyetü'l-Mavsuât, Bağdat, 1939. s. 77.

⁴⁵ Hanedan'ın kurucusu Seyyid Muhammed b. Felâh Vâsit'ta dünyaya geldi. Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin yerde ve gökte devreden bir sır, Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak hakikatin bir perdesi, kendisinin de diğer peygamberler gibi bir peygamber ve mehdî olduğunu iddia eden Seyyid Muhammed görüşlerini önce Vâsit yakınlarında yaşayan Arap kabileleri arasında yaymaya çalıştı. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Muşa'sa'lar" *Diyanet İslam Ansiklopedisi* C. 32 İstanbul, 2006, s. 155.

KAZIM PAYDAŞ

ölümünden sonra tekrardan kengeş meclisi düzenleyerek İsfend'in oğlu Fulat'ı emaretin başına getirmeye karar verdiler.⁴⁶

Hükümdarın kengeş meclisinde alınan kararlarda genelde çoğunluğunun görüşlerine uygun davranması beklenirdi.⁴⁷ Fakat zaman zaman hükümdarın kengeş meclisinde çıkan karara uymadığı da görülmektedir. Cihanşâh Mirza, Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a karşı mücadele ederken başarısız olmuştur. Bunun ardından korkuya kapılan Cihanşâh Mirza bu duruma son vermek ve gerekli tedbirleri almak için emirlerini ve ordunun kumandanlarını toplayarak bir kengeş meclisi düzenledi. Kengeş meclisinde, kış mevsiminin ağır şartlarından dolayı Azerbaycan kışlağına gidilerek bahara kadar bekleyip daha sonra Uzun Hasan Bey'e karşı sefere çıkılması yönünde karar çıktı. Ancak Cihanşâh Mirza kengeş meclisinde çıkan bu karara uymadı.⁴⁸

SONUÇ

Türk devlet geleneğinde kengeş, toy veya kurultay olarak bir meşveret meclisinin var olduğu ve bu meclisin ilk yapısının da Asya Hun Devleti'nde görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu duruma bağlı olarak Asya Hun Devleti'nde görülen bu meclisin daha sonraları birçok Türk devletinde benzer bir şekilde varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Aynı şekilde kengeş meclisinin Timurlularda, Ak-Koyunlularda ve Kara-Koyunlularda devam ettirildiğini görüyoruz.

Bu mecliste siyasî, idarî, kültürel, askerî ve ekonomik meseleler ele alınırdı. Kengeş meclisinin toplanma amacı ise genel olarak karşılaşılan sorunlar ve bu sorunların giderilmesi için alınacak tedbirlerin görüşülmesi amacıyla yapılmıştır. Timurlu, Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlular döneminde kengeş meclisinin toplanma zamanı belirlenmemiştir. Bu sebeple meclisin toplanması zamana bağlı kalınmadan gerekli olduğu bir durumda yapılmaktaydı. Kengeş meclisine hükümdar, hükümdarın kardeşleri, hatunu, oğulları ve emirler katılmaktaydılar. Meclis hükümdarın katılımı dışında toplanmış ise o anda en yetkili şehzade yoksa önemli bir konumda olan emirin yönetiminde toplanıp karar alabilirdi. Bazı durumlarda meclise hatunlar da başkanlık etmişlerdir. Kengeş meclisi hükümdar başkanlığında toplanmışsa hükümdar meclisin vermiş olduğu kararın dışında bir karar uygulayabilirdi.

KAYNAKÇA

AKA, İsmail, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi 1438-1467 (Dini-Siyasi-Kültürel, Sosyal)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2010.

DONUK, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî, Askerî Unvan ve Terimler*, Türk dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

EBU BEKR-İ TİHRANÎ, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, Neşr. Necati Lugal- Faruk Sümer, C. I, TTK Yayınları Ankara 1993; Türkçe Terc., *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

ABDULLAH B. FETHULLAH EL-BAĞDADÎ, *el-Düvelü'l-İslamiyye fi el-Şark*, tah. Târik Nâfi' el-Hamdânî, Dâr'ul-Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 2010.

EL-MEHÂMÎ, Abbas el-Azzâvî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyn el-Hükümetü'l-Türkmâniyye*, C. III, Dâru'l-Arabiyetü'l-Mavsuât, Bağdat, 1939.

ERDEM, İlhan - Paydaş Kazım, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Kitabevi Ankara 2007.

HASAN-I RUMLU, *Ahsenü't-Tevârih*, nşr. Abdul-Hüseyn Nevaî, İntişarat-ı Esatir, C. III, Tahran, 1389/2010; Türkçe terc., *Ahsenü't-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

İBN ARABŞAH, *Acâibu'l-Makdûr*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012.

MUHAMMED YUSUF VALE-İ İSFAHANÎ KAZVİNÎ, *Hold-i Berin (Tarih-i Timuriyân ve Türkmenân)*, haz. Mir Haşim Muhaddis, Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1379/2000.

⁴⁶ Abdullah b. Fethullah el-Bağdadî, *el-Düvelü'l-İslamiyye fi el-Şark*, tah. Târik Nâfi' el-Hamdânî, Dâr'ul-Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 2010, s. 299-302; el-Mehâmî, *age*, C. III, s. 133; Ahmet Korkmaz, *Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2020, s. 42.

⁴⁷ Ayşe Atıcı Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi 1438-1467 (Dini-Siyasi-Kültürel, Sosyal)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2010, s. 263.

⁴⁸ Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, çev. Mehmet Emin Borzaslan, Ant Yayınları, C. II, İstanbul, 1971, s. 117; Rumlu, *age*, C. II, s. 671; Terc. s. 440.

TİMURLULAR VE AK-KOYUNLU, KARA-KOYUNLU TÜRKMENLERİNDE KENGES MECLİSİ

FAZLULLÂH B. RÜZBİHAN HUNCİ-İ İSFAHANİ, *Tarih-i Alem Aray-ı Emîni*, Persian text edited by John E. Woods, London 1992; İngilizce Terc. MİNORSKY, V. *Persia A.D 1478-1490 (An Abridged Translation of Fadlullah b. Ruzbihan Khunji's Tarikh-i Alem-Ârâ-yı Amîni)*, London 1957.

JOHN E. Woods., *The Aqqoyunlu Clan, Confederation, Empire*, Mineapolis and Chicago, 1976, Türkçe'ye çev. Sibel Özbudun, *Akkoyunlular*, Milliyet Yayınları İstanbul 1993.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.

KÂŞGARLI MAHMUD, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, TDK Yayınları, Ankara 2018.

KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınları, Ankara 2003.

KORKMAZ, Ahmet, "Kara-Koyunlu Ordusunda İnsan Unsuru ve Görevliler", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/5, Ocak 2021, s. 65-76.

KORKMAZ, Ahmet, *Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2020

KURAT, Akdes, Nimet, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

MANZ, Beatrice Forbes, *Timurlenk*, Çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

MİRHVAND, *Tarih-i Ravzatu's Safa fi Sîreti'l-Enbiya ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Haz. Cemşid Kiyânfer, İntaşarat-ı Esatir, C. VI/II, Tahran 1385/2006.

MORİ, Masao, "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 1978, s. 209-227.

MUHYÎ-Yİ GÜLŞENÎ, *Menâkıb-i İbrahim Gülşenî*, Neşr. Tahsin Yazıcı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1982.

MAHMUD B. ABDULLAH-I NİŞABURÎ, *Tarih-i Türkmâniye*, The National Library of Israel, Jerusalem, Israel Ms. Yah. Ar. 1132.

NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Başbakanlık Basımevi Ankara 1982.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Muşa'sa'lar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32 İstanbul, 2006, s. 155-156.

PAYDAŞ, Kazım, "Karakoyunlular", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*, ed. Muhammet Hanefi Palabıyık-Osman Çetin, C. 9, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 375-406.

PAYDAŞ, Kazım, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara, 2003.

SÜMER, Faruk, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

ŞEREFHAN BİTLİSİ, *Şerefname*, çev. Mehmet Emin Borzaslan, C. II, Ant Yayınları, İstanbul, 1971.

ŞEREFÜDDİN ALİ YEZDÎ, *Zafername*, C. I, tas. Muhammed Abbasi, Çap-ı Rengin, Tahran, 1336/1957.

Tüzükat-ı Timur, haz. Kutluhan Şakirov-Adnan Aslan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

YAHYÂ-Yİ KAZVÎNÎ, *Lübbü't-Tevârih*, Yay. Seyyid Cemâleddin-i Tahrani, Müessesesi-i Haver, Tahran, 1314/1935.